

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕГУЛЯТОРИ ПОВЕДІНКИ КОРУПЦІОГЕННОЇ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

У статті розглядаються психологічні регулятори поведінки корупціогенної особистості працівників правоохоронних органів. Пропонуються психодіагностичні методики для визначення схильності особистості до корупційної поведінки.

Ключові слова: *регулятори поведінки, корупційна поведінка, корупційний вибір, антикорупційна стійкість, схильність до корупції, корупціогенна особистість.*

Проблема корупції давно отримала статус актуальної наукової проблеми. Економічним, правовим і соціальним аспектам корупції як на суспільному, інституційному, так і на побутовому рівні присвячені численні дослідження юристів, економістів і соціологів. В той же час психологічним дослідженням корупції, психологічним аспектам виникнення і закріплення поведінки корупціогенної особистості увага приділяється рідко.

Корупція завжди вважалась передовсім правовим, соціальним, економічним і політичним явищем, тому в психології відсутнє тлумачення даного феномену у контексті впливу психологічних чинників на виникнення корупційної поведінки. Проте, як зазначав відомий російський психолог і психотерапевт М.В. Решетников, «без психологічно обґрунтованих підходів тут вряд чи можна щось зробити, бо корупція тільки в її наслідках є правовою економічною проблемою, а за походженням – суто психологічною і загальнолюдською» [8, с. 107].

Саме «психологічне» є першоджерелом і першопричиною корупційної поведінки особистості, оскільки воно тісно пов'язане з процесом усвідомлення індивідом мотиву, форму-

вання психологічної установки та корупційного вчинку як закономірної передумови корупційної поведінки.

Визначення психологічних регуляторів поведінки корупціогенної особистості уможлиблює розуміння психологічного механізму регуляції поведінки, розробку критеріїв, методів і форм попередження виникнення корупціогенних установок у посадовців – представників державної влади, в тому числі й у працівників органів внутрішніх справ. Адже за матеріалами у останніх соціологічних досліджень, проведених серед населення України як громадськими організаціями, так і науковими установами МВС України (зокрема, науково-дослідною лабораторією соціальної та психологічної роботи в ОВС Харківського національного університету внутрішніх справ), громадська думка акцентує увагу передовсім на корумпованості правоохоронців [4; 7; 9].

В основі підходу до природи, будови та динаміки смислової реальності, у тому числі до корупції як соціального явища, лежить психологія смислу Д.А. Леонтьєва [6]. Окремі зарубіжні та вітчизняні науковці (К.Д. Фрідріх, Дж. Най, Я.І. Гілінський, М.В. Мартиненко, М.І. Мельник) вивчали корупцію як девіантну поведінку. Проблеми психології корупції з точки зору психологічного аналізу стали об'єктом наукових пошуків М.В. Решетникова [8], в аспекті структурно-динамічного підходу до девіантної поведінки розглядалися Є.В. Зманьковською [5]. Генеза та структура корупціогенної поведінки державних службовців достатньо повно висвітлена О.В. Ванновською [2]. До тематики використання громадської думки для ефективного менеджменту ОВС України звертались багато науковців, зокрема В.О. Соболев, І.П. Рущенко, В.В. Мальцев, В.О. Болотова, Ю.О. Свеженцева, І. Щербакова, Д.О. Кобзін, А.М. Черноусов та ін. [4; 7; 9]. Однак психологічна складова корупції, вплив зовнішніх та внутрішніх психологічних чинників на корупційний делікт правоохоронців залишились недостатньо розробленими у теоретично-

му відношенні, що зумовлює актуальність нашого наукового дослідження.

Мета дослідження – розкрити психологічні регулятори поведінки корупціогенної особистості в системі органів внутрішніх справ, засоби та міру впливу зовнішніх та внутрішніх психологічних чинників на їхню корупційну поведінку.

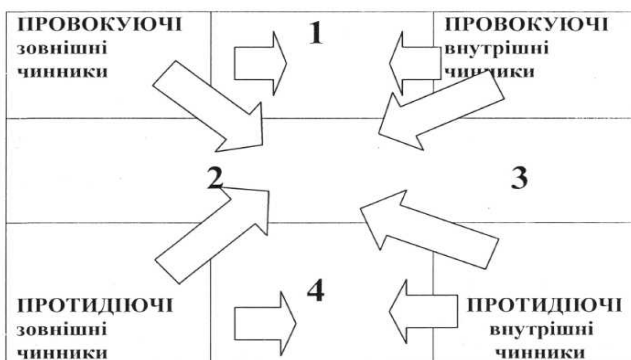
У межах дослідження психологічних регуляторів корупційної поведінки особистості проведено логічну інтерпретацію понять, серед яких: *корупційна поведінка* – певна поведінка особистості, спрямована на отримання особистої вигоди шляхом зловживання службовим становищем; *психологічні чинники корупційного впливу* – сукупність психологічних чинників, які приводять до ситуації вибору між зловживанням владними повноваженнями для отримання особистої вигоди або відмови від нього; *психологічна стійкість до корупційного впливу* – системна властивість особистості, яка виявляється у здатності протистояти корупційному впливу і здійснювати вибір між кримінальною і законотрухняною поведінкою на користь останньої; *психологічна схильність до корупційної поведінки* – внутрішньо-особистісна схильність до вибору корупційної поведінки в ситуації корупційного впливу.

Поняття «*корупціогенна особистість*» (за аналогією з поняттям «криміногенна особистість»), що «виражає певний соціальний тип, який визначає велику порівняно з іншими типами особистості вірогідність злочинної поведінки у відповідних умовах» [6, с. 78]) – певний соціально-психологічний тип, якому характерна психологічна схильність до корупції, низька психологічна стійкість до корупційного впливу. У ситуації корупційного вибору такий індивід з більшою вірогідністю вибере корупційну поведінку і з дуже низькою вірогідністю відмовиться від неї.

За своєю спрямованістю і механізмами реалізації корупційна поведінка працівника органів внутрішніх справ – це різновид девіантної поведінки, сукупність проступків у діях пра-

воохоронця, які торкаються інтересів окремих людей, соціальних груп, соціальних спільнот або суспільства в цілому. В основі механізмів реалізації корупційної поведінки працівників правоохоронних органів лежать психологічні регулятори як системно-функціональні, формотворчі детермінанти корупційної поведінки.

Структуруючи механізм психологічного впливу на формування корупційної поведінки, О.В. Ванновська пропонує концепцію п'ятирівневої структури корупціогенної особистості: рівень сенсів і цінностей (життєві цілі, прагнення, сенси і ціннісні орієнтації); когнітивно-етичний рівень (етична самосвідомість, установки етичної поведінки, правосвідомість, структура відповідальності і обов'язку); емоційний рівень (задоволеність життям, задоволеність професією, задоволеність особистим статусом, ставлення до себе); регулятивний рівень (локус контролю, механізми ухвалення рішень); поведінковий рівень (тип реагування). Викладаючи генезу і структуру корупційної поведінки, вона пропонує **чотири варіанти вибору в умовах формування корупційної дії:**

1 – ситуація сумісної дії провокуючих зовнішніх і внутрішніх чинників;

2 – ситуація суперечності (конфлікту) протидіючих внутрішніх чинників і провокуючих зовнішніх;

3 – ситуація суперечності (конфлікту) провокуючих внутрішніх чинників і протидіючих зовнішніх;

4 – ситуація сумісної дії протидіючих зовнішніх і внутрішніх чинників. Автор приходять до висновку про існування двох варіантів корупційної поведінки суб'єкта: відхід від антикорупційних норм і власне корупційна поведінка [2, с. 34].

Для того, щоб суб'єкт реалізував перший варіант поведінки (антикорупційний), необхідно послідовно здійснити певні кроки. Спочатку суб'єкт на раціональному й емоційному рівнях оцінює привабливість провокуючий, і протидіючих зовнішніх чинників корупційної поведінки. Ця оцінка відбувається у взаємодії з внутрішніми чинниками, які також можуть надавати і провокуючий, і протидіючий вплив на вибір поведінки. На цьому етапі суб'єкт може відхилитися від послідовного виконання решти кроків через некерованість емоційної сфери і відразу перейти до кінцевого етапу – здійснення власне корупційної поведінки.

В.А. Ядов, Ш. Шварц, М. Рокич та інші дослідники серед регуляторів поведінки виокремлюють внутрішні (психологічні) і зовнішні (соціальні); позитивні (що визначають просоціальну поведінку) і негативні (що визначають асоціальну, антисоціальну поведінку); загальнолюдські (традиція, мова, ритуали та ін.); соціально-психологічні (стереотипи, групові взаємовідносини тощо) та особистісні (потреби, мотиви, установки, цінності та ін.). Водночас відомий російський соціолог В.А. Ядов відобразив реалізацію вказаних регуляторів у чотирьохрівневій системі суспільних відносин. Його диспозиційна теорія регуляції поведінки пояснює вчинки суб'єкта ієрархічною системою його психологічної спрямованості (диспозицій) на певне сприйняття умов діяльності і реагування на ситуацію.

Продовжуючи думку В.А. Ядова, відомий вчений у галузі юридичної / психології В.Л. Васильєв обґрунтовує гіпотезу, що

«чинником, що сприяє корупції і тіньовій економіці, є психологія так званого «подвійного стандарту» поведінки» [3, с. 358]. Таким чином, щоб зрозуміти поведінку корупціогенної особистості, необхідно зрозуміти смислову складову її вчинків як один із психологічних регуляторів корупційної поведінки.

Відповідь на це запитання знаходимо у науковій спадщині видатного австрійського психіатра і психолога В. Франкла, який вважав, що «сєнс життя залежить від того, наскільки ми виконуємо або не виконуємо вимоги, що пред'являються нашими власними життєвими завданнями» [12, с. 225]. Тим самим, як наголошує відомий психолог В.А. Леонтєв, «сєнс життя є концентрованою описовою характеристикою найбільш стрижневої і узагальненої динамічної смислової системи, відповідальної за загальну спрямованість життя суб'єкта як цілого» [6, с. 250].

Тільки вищий сєнс життя, генеральна ідея, відчуття або прагнення (а для працівника міліції – покликання захищати закон, спокій і безпеку громадян) стабілізують суперечливу єдність смислової визначеності особистості. «Якщо ж її немає, то виникають різні спроби помилкового самоствердження (через багатство, славу, владу й ін.)», – продовжує В. Франкл [11, с. 31]. У даному контексті визначальною смислоутворюючою складовою поведінки корупціогенної особистості є збагачення як значущий фактор свідомості.

Існують два принципові підходи до цієї проблеми. Один з них – об'єктивістський – належить Спінозі. Він стверджував, що корисливість, або інтерес до «пошуків корисного для себе», є чесною. «Чим більше людина прагне шукати для себе корисного (тобто забезпечити своє існування), і може це зробити, тим більше у ній добродійності; і навпаки, наскільки людина недбала до власної користі, – настільки вона безсила» [10, с. 53].

Виходячи зі сказаного, інтерес людини полягає у досягненні найвищого рівня забезпечення власного існування. За останні гри сторіччя поняття інтересу звужилося до такої міри, що набуло сєнсу, протилежного концепції Спінози, тотожного

егоїзмові, концентрації уваги на матеріальному забезпеченні, на владі, успіхові; і замість того, щоб залишатися синонімом чесноти, його новий вузький сенс перетворився на його етичну протилежність.

Вочевидь, корупціогенному індивідові характерне переважання матеріальних, а не духовних цінностей особистості, що в ситуації конфлікту між особистим і суспільно значущим зумовлює його вибір на користь особистих інтересів. З огляду на це найбільшим мірилом щастя і блага для людини з високою схильністю до корупції буде розкіш, а провідною цінністю – цінність «Мати», а не цінність «Бути».

Розглянемо основні психологічні регулятори формування корупційної поведінки на різних рівнях диспозиції особистості та ефективні методи її психологічної діагностики.

Когнітивний рівень включає психологічні установки особистості в етичній дилемі «Я» – «мораль». Обґрунтовуючи даний аспект, І. Кант розрізняв егоїзм, самолюбство і *philautia* – задоволення собою. Проте, на його думку, навіть «розумне самолюбство» повинне обмежуватися етичними принципами, святістю морального закону. Досягнення власного щастя у формі реалізації морального закону є можливим тільки у складі цілого – нації, держави. Але «благодержави» – *a salus reipublicae supreme, lex est* («Благо держави – вищий закон», лат.) – не збігається з благодержавством окремих громадян і їхнім щастям.

До когнітивного рівня морально-етичної сфери наука відносить психологічні установки етичної поведінки: індивідуальні, моральні, соціальні і правові. Якщо в структурі детермінант етичної поведінки переважають індивідуальні установки, то показники антикорупційної стійкості будуть вищі, оскільки вони у процесі інтеріоризації стали індивідуальними нормами поведінки. Якщо переважають моральні детермінанти – рівень дещо нижчий, якщо соціальні – ще нижчий. Найбільш низькими будуть показники психологічної стійкості до корупційного впливу у разі переважання правових детермінант, оскільки основним

регулятором моральної поведінки у цьому випадку є зовнішні щодо людини принципи ретрибутивної практики, яка відображається у системі заохочень і покарань. У разі відсутності переважających детермінант можна говорити про те, що структура психологічних установок етичної поведінки не диференційована, а мотивація етичної поведінки не усвідомлена, що також приведе до зниження показників антикорупційній стійкості і підвищенню психологічної схильності до корупції.

Вказані психологічні установки можна вивчати з допомогою психодіагностичного тесту смисложиттєвих орієнтацій (СЖО), який складається з 5-ти субшкал (цілі, процес, результат, локус контролю – Я, локус контролю – життя). Тест СЖО адаптований Д.А. Леонтьєвим за версією тесту «Мета в житті» (Purpose-in-Life Test, PIL) Джеймса Крамбо і Леонарда Махоліка. Методика була розроблена на основі теорії прагнення до сенсу і логотерапії В. Франкла і була спрямована на емпіричну валідацію низки уявлень цієї теорії.

Емотивний рівень. До емотивного рівня в структурі особистості психологи та соціологи відносять показники задоволеності життям, професією, особистим статусом, особистого ставлення до себе та інші. Інтегральний індекс схильності до корупції за вказаними шкалами буде складатись із низьких показників за шкалами задоволеності життям і професією, особистого статусу. Неадекватна оцінка, ставлення до себе активізує комплекс неповноцінності і пошук компенсаторних механізмів у вигляді підвищення значущості особистості за рахунок збільшення матеріальних благ. Це здійснить деформуючу дію на правову поведінку особистості. Вказані характеристики можна отримати, провівши психодіагностичне обстеження осіб за методикою діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Раймонда, спрямованою на вивчення способу життя респондента: переживань, думок, звичок, стилю поведінки за індикаторами адаптивність (+) / дезадаптивність (-); прийняття (+) / неприйняття (-) себе; прийняття (+) / неприйняття інших

(-); емоційний комфорт (+) / дискомфорт (-); внутрішній (+) / зовнішній контроль (-); домінування (+) / підлеглість (-); ескапізм (-).

Конативний (поведінковий) рівень. На вказаному диспозиційному рівні виділяють два основних типи реагування: імпульсивний і рефлексивний. Для імпульсивного типу характерна спонтанна емоціональна реакція на зовнішні подразники. При рефлексії реагування дії людини опосередковані логічним аналізом ситуації. Вочевидь, людина з ведучим імпульсивним типом реагування більшою мірою буде схильна до корупційної поведінки, ніж людина з переважаючим типом рефлексії реагування.

Окремо, на нашу думку, слід виділити рівень диспозиції особистості, який забезпечує визначення її локусу контролю. Під локусом контролю прийнято розуміти схильність людини бачити джерело впливу на власне життя або з боку зовнішнього середовища, або в собі. «Жодне соціальне буття, ніякі сили не в змозі повністю зумовити сенс буття людини. Людина, зрештою, робить це сама. Вона визначає не тільки свою долю, але й себе саму, оскільки формує не тільки шлях свого життя, а й своє власне «я». Відповідно до цього людина не тільки відповідальна за те, що вона робить, але також за те, якою є, оскільки вона не тільки поводить відповідно до того, якою є, але також стає такою, якою робить себе своєю поведінкою. Врешті-решт, людина стає такою, якою зробила себе сьогоднішню із себе учорашньої. Замість того, щоб повністю упокорюватись існуючим умовам, вона створює саму себе. Події і чинники є не що інше, як сирий матеріал для тих, хто сам творить дії, і людське життя є нерозривним ланцюгом таких дій; вони є інструментами, засобами для досягнення мети, поставленої самою людиною», – пише В. Франкл [12, с. 9].

Для вивчення схильності людини до корупційної поведінки серед психодіагностичних тестів слід використовувати опитувальник РСК за методикою діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера (адаптація Е.Ф. Бажіна, С.А. Голинкіної,

А.М. Еткінда) [1]. В основу визначення УСК особи покладена концепція, що люди відрізняються поміж собою за тим, як і де вони локалізують контроль над визначальними для себе подіями. Можливі два полярних типи такої локалізації: екстернальний і інтернальний. У першому випадку людина вважає, що події, що відбуваються з нею, є результатом дії зовнішніх сил – випадку, інших людей і ін. В другому у випадку людина інтерпретує значущі події як результат своєї власної діяльності. Обстежуваний відзначає певні позиції на континуумі, що поєднує протяжність від екстернального до інтернального типу.

На підставі викладеного вище можна уявити психологічний портрет корупціогенної особистості працівника органів внутрішніх справ. Для нього характерне осмислення життя через придбання матеріальних благ, прагнення до розкоші як показника щастя, неусвідомлена мотивація і недиференційована структура установок етичної поведінки, низький рівень задоволеністю життям, негативне ставлення до оточення і неадекватна самооцінка, екстернальний локус контролю, імпульсивний тип реагування. Кожна з цих характеристик підвищує схильність до корупції, яку можна описати як інтегральний показник. Його слід використовувати під час професійного психологічного відбору на службу в органи внутрішніх справ.

Таким чином, корупційну поведінку працівників ОВС зумовлюють як внутрішні (психологічні), так і зовнішні (соціально-політичні, соціально-економічні, соціокультурні) регулятори. До психологічних, передовсім, належать: а) на ціннісному рівні: життєві сенси, цілі, прагнення, ціннісні орієнтації; етична самосвідомість; правосвідомість індивіда; психологічні установки етичної поведінки (індивідуальні, моральні, соціальні і правові смисли, які особистість вкладає у свої вчинки); структура відповідальності та обов'язку; б) на емоційному рівні: задоволеність життям; задоволеність професією; задоволеність особистим статусом; ставлення до себе; в) на регулятивному рівні: локус контролю; механізми ухвалення рішень; на поведінковому рівні –

тип реагування імпульсивний і рефлексивний. Психологічними регуляторами поведінки особистості на конативному рівні є мотиваційна структура, специфіка сприйняття, вольові якості та особливості темпераменту особистості.

Виявлено, що неадекватна оцінка ставлення особистості до себе активізує комплекс неповноцінності і спонукає до пошуку компенсаторних механізмів у вигляді підвищення особистої значущості за рахунок збільшення матеріальних благ. Провокуючим зовнішнім і внутрішнім чинникам надається перевага у порівнянні з протидіючими зовнішніми і внутрішніми чинниками. Це активізує деформуючу дію на правову поведінку особистості, яка отримує протиправну спрямованість.

Подальших розвідок потребує наукове обґрунтування формування ряду психодіагностичних методик з метою визначення схильності особистості працівника міліції до корупційної поведінки, а також психологічні превентивні заходи стосовно запобігання поповнення персоналу органів внутрішніх справ особами, схильними до використання службового становища з метою особистого збагачення.

1. Бажин Е.Ф. Опросник уровня субъективного контроля (УСК) / Е.Ф. Бажин, Е.А. Голынкина, А.М. Эткинд. – М., 1993. – 86 с.

2. Ванновская О.В. Генезис и структура коррупционного поведения государственных служащих / О.В. Ванновская // Надежность деятельности в экстремальных условиях: материалы межвузовской научно-практической конференции. – СПб.: Санкт-Петербургская акмеологическая академия, 2005. – С. 47–59.

3. Васильев В.Л. Юридическая психология / В.Л. Васильев. – 5-е изд., доп. и перераб. – СПб.: Питер, 2002. – 656 с.

4. Взаємодія міліції та населення: до висновків харківського експерименту. – Х.: НУВС, 2003. – 268 с.

5. Зманьковская Е.В. Психология девиантного поведения: структурно-динамический подход: автореф. дисс. ... д-ра психол. наук / Е.В. Зманьковская. – СПб.: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2006. – 49 с.

6. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – 3-е изд., доп. – М.: Смысл, 2007. – 511 с.

7. Партнерство та співробітництво міліції з населенням: стан, проблеми, рекомендації / кол. авт.; за заг. ред. д-ра соціол. наук, проф. В.О. Соболева та канд. соціол. наук, доц. Ю.О. Свеженцевої. – Х.: Поларт, 2005. – 240 с.

8. Решетников М.В. Психология коррупции: утопия и антиутопия / М.В. Решетников. – СПб.: Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 2008. – 128 с.

9. Свеженцева Ю.А. Доверие милиции и латентная преступность / Ю.А. Свеженцева, В.А. Соболев, И.П. Руценко и др. – Харьков: Финарт, 2002. – 308 с.

10. Спиноза. Соч.: в 2 т. – М.: Этика, 1957. – Т. 2. – 238 с.

11. Франкл В. Человек в поисках смысла: пер. с англ. и нем. / В. Франкл; общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

12. Франкл В. Воля к смыслу: пер. с англ. / В. Франкл. – М.: Апрель-Пресс; ЭКСМО-Пресс, 2000. – 368 с.

Гуменюк Л.И. Психологические регуляторы поведения коррупциогенной личности в системе органов внутренних дел Украины.

Аннотация. В статье рассматриваются психологические регуляторы поведения коррупциогенной личности сотрудников правоохранительных органов. Предлагаются психодиагностические методики для определения склонности лица к коррупционному поведению.

Ключевые слова: коррупционное поведение, коррупционный выбор, антикоррупционная стойкость, склонность к коррупции, коррупциогенная личность.

Gumenjuk L.J. Psychological regulators of conduct of korruptsyogennyj personality in the system of organs of internal affairs of Ukraine.

The psychological regulators of the behaviour of the corruptible personality of the law enforcement officers are considered. The psychodiagnostic methods for determining the disposition of a person to corruption behaviour are offered.

Key words: *regulators of behaviour, corruption behaviour, corruption choice, anticorruption stability, disposition for corruption corruptible personality.*

